

Η Αγία Σοφία έκρυβε μυστικά

Πτυχές του βυζαντινού παρελθόντος της Θεσσαλονίκης φέρνουν στο φως οι έρευνες στα υπερώα του ιστορικού ναού

Ποια έγγραφα σφραγίστηκαν με μολυβδόβουλα στα υπερώα της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης; Ποιες συναντήσεις και τι συμφωνίες μεταξύ κοσμικών και εκκλησιαστικών αξιωματούχων έγιναν στα υψηλά πατώματα του ναού; Ποια διακεκριμένα μέλη της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και της αυτοκρατορικής αυλής συναθροίζονταν στα ευκτήριά του; Και ποια μάτια παρακολουθούσαν άραγε από ψηλά την άφιξη επισήμων στις θείες λειτουργίες του επισκοπικού ναού; Οι απαντήσεις είναι περιορισμένες, τα ονόματα ελάχιστα, αρκούν όμως να φανταστούμε την εικόνα στον ναό της Αγίας Σοφίας ή επισήμως «Της του Θεού Σοφίας», κατά τη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων, όταν στα υπερώα του, απροσπέλαστα και άγνωστα σήμερα στο ευρύ κοινό, λειτουργούσαν η διοίκηση και η γραμματεία –τα λεγόμενα σεκρέτα– της μητρόπολης της «συμβασιλεύουσας».

Την αφανή αυτή πλευρά του ιστορικού βυζαντινού ναού αποκαλύπτει η Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Θεσσαλονίκης (ΕΦΑΠΟΘ) με έργα που θα αναδείξουν και θα επανασυστήσουν στο ευρύ κοινό τη «Μεγάλη Εκκλησία» και τη σημασία της ως μνημείο της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς της UNESCO. Τα υπερώα, περιμετρικά του ναού, ανοίγουν για να γίνουν επισκέψιμα ενώ ταυτόχρονα έργα ανάπλασης στα ερείπια της πεντάκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής, δυσανάγνωστα σήμερα στο ευρύ κοινό, θα μετατρέψουν το παλίμψηστο προαύλιο σε έναν ελκυστικό αρχαιολογικό χώρο.

Τα υπερώα της Αγίας Σοφίας που περιβάλλουν τον ναό σε σχήμα Π πάνω από τους τρούλους, ήρθαν στο φως μετά τον σεισμό του 1978 στο πλαίσιο εργασιών στερέωσης του μνημείου όταν απομακρύνθηκαν τα δάπεδα που κάλυπταν τη θολοδομία του, δηλαδή τις καμάρες και τους θόλους του ναού. Κατά τις ανασκαφές διαπιστώθηκε ότι στα κενά ανάμεσα στους θόλους του ισόγειου και στους πλευρικούς τοίχους των υπερώνων είχαν στοιβαχτεί δεκάδες πύλινα μεσοβυζαντινά αγγεία. Η χρήση τους είχε διπλό σκοπό, εξηγεί στην «Κ» η προϊσταμένη της ΕΦΑΠΟΘ Ελισάβετ Τσιγαρίδα. «Αφενός ελάφρυνε την κατασκευή του ογκώδους κυβικού κτιρίου, αφετέρου βελτίωνε την ακουστική του». Πολύτιμα ευρήματα ωστόσο αποτελούν εκτός από νομίσματα, δεκαεπτά (17) μολυβδόβουλα κοσμικών και εκκλησιαστικών αξιωματούχων του 10ου – 11ου αιώνα που βρέθηκαν στο δυτικό και νότιο υπερώο του ναού. Σε ένα κατ' εξοχήν γραφειοκρατικό κράτος όπως ήταν το βυζαντινό, τα μολυβδόβουλα διαφωτίζουν πολύπλευρα τις γνώσεις μας όχι μόνο για ιστορικά πρόσωπα, τίτλους, αξιώματα και θεσμούς της κεντρικής περι-

φερειακής και εκκλησιαστικής διοίκησης αλλά και για τη λειτουργία του χώρου. Στον ναό της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης φανερώνουν ότι, στα βυζαντινά χρόνια, εκτός από τη συνήθη χρήση τους ως επιπλέον χώροι για τη συμμετοχή στη λατρεία ή ως ευκτήρια για διακεκριμένα πρόσωπα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και της αυτοκρατορικής αυλής, στέγαζαν τη διοίκηση και τη γραμματεία της βυζαντινής μητρόπολης.

Τα βυζαντινά του δάπεδα δεν έχουν διασωθεί αλλά τα μολυβδόβουλα παρέχουν πληροφορίες για σημαίνοντα πρόσωπα της Θεσσαλονίκης (μητροπολίτες, στρατηγούς, νοταρίους και πρωτοσπαθάρους, επάρχους, δομέστικους και χαρτουλάρους) μερικά από τα οποία δεν αναφέρονται σε καμία άλλη πηγή. Μελέτη του αείμνηστου αρχαιολόγου Σωτήρη Κίσσα δείχνει ότι τον 11ο αιώνα στα σεκρέτα κυκλοφορούσε η υπογραφή του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Μιχαήλ Μυτιληναίου, του Αρχιεπισκόπου Νικήτα, του Ιωσήφ (βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος – χαρτουλάριος) και του Ισιδώρου (δουκινάτωρ). Σφραγίδες στον 10ο αιώνα έβαζαν μεταξύ άλλων ο Αρχιεπίσκοπος Νικήτας Θεσσαλονίκης, ο βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Θεσσαλονίκης Λέων, ο βασιλικός πρωτοσπαθάριος επί του Χρυσοτρικλίνου και στρατηγός Ελλάδας Θεόδωρος καθώς και οι Ιωάννης (σπαθαροκουβικουλάριος), Πέτρος (βασιλικός πρωτοσπαθάριος ρυίς πατρίκιος και δομέστικος των σχολών της Δύσεως), Κωνσταντίνος (ανθύπατος, πατρίκιος και έπαρχος Πόλεως), Ευστάθιος (διάκονος και πατριαρχικός νοτάριος), Στέφανος (ανθύπατος, πατρίκιος και ύπατος), Ηλίας (διάκονος και κουβουκλήσιος), Φώτιος (διάκονος και χαρτοφύλαξ), Θεοφύλακτος (βασιλικός πρωτοσπαθάριος και επί της τραπέζης του φιλοχρίστου δεσπότη). Πιθανολογείται ότι οι βυζαντινές σφραγίδες παρέμειναν στον χώρο κατά την ανακαίνιση του μητροπολιτικού ναού στην όδον δεκαετία του 11ου αιώνα.

Πολύτιμα ευρήματα ωστόσο αποτελούν εκτός από νομίσματα, δεκαεπτά (17) μολυβδόβουλα κοσμικών και εκκλησιαστικών αξιωματούχων του 10ου – 11ου αιώνα που βρέθηκαν στο δυτικό και νότιο υπερώο του ναού.

Εργα ανάπλασης ενός μνημείου παγκόσμιας ακτινοβολίας

Το έργο αποκατάστασης των υπερώνων, χρηματοδοτούμενο από τα ΕΣΠΑ, ξεκίνησε πέρυσι από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης. Οι εργασίες βρίσκονται σε εξέλιξη και υπολογίζεται ότι ο χώρος θα είναι πλήρως επισκέψιμος σε μία διετία. Η μελέτη προβλέπει προσβασιμότητα από ειδική εξωτερική είσοδο του μνημείου και συγκεκριμένα από τον πύργο στην πλευρά της οδού Κεραμοπούλου, που θα οδηγεί τους επισκέπτες κατευθείαν στα υπερώα. «Το αποτέλεσμα θα είναι μοναδικό. Είναι εντυπωσιακό να περιηγηθείς τον ναό από ψηλά βλέποντας το ισόγειο του μνημείου», όπως λέει η κ. Τσιγαρίδα. Αντίστοιχο αυτού είναι ο γυναικωνίτης της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη, όμως με άλλη χρήση, σε μεγαλύτερη κλίμακα και με ψηφιδωτά έργα υψηλής καλλιτεχνικής αξίας. Δεν είναι τυχαία ωστόσο η ύπαρξή τους, καθώς η αρχιτεκτονική της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης μιμείται τον διάσημο ομώνυμο ναό της Βασιλεύουσας, αφιερωμένες και οι δύο στον λόγο και στη σοφία του Θεού.

Κτισμένος τον 7ο αιώνα, πάνω στα ερείπια μεγαλύτερης πεντάκλιτης βασιλικής που καταστράφηκε από τον μεγάλο σεισμό του 620, ο μεγάλος σταυροειδής ναός με τρούλο κοσμεύεται από λαμπρά ψηφιδωτά, με κορυφαία τη μεγαλειώδη σύνθεση της Ανάληψης του Χριστού στον τεράστιο θόλο (9ος αι.), θαυμάσιες τοιχογραφίες (11ος αιώνας) στους τοίχους και στα παράθυρα του εξωνάρθηκα, μαρμάρινους κίονες και περίτεχνα κιονόκρανα (5ου-6ου αιώνα) που προέρχονται από αρχαιότερο μνημείο της πόλης.

Στο σώμα του ναού εγγράφεται η ιστορία της Θεσσαλονίκης από τα παλαιοχριστιανικά έως τα σημερινά χρόνια. Μητρόπολη της «συμβουλευουσας» έως τον 16ο αιώνα, με αδιάλειπτη χρήση στη χριστιανική λατρεία πλην της μετατροπής του σε μουσουλμανικό τέμενος (1523-24) επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο προσκυνηματικός ναός της Αγίας Σοφίας αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μνημεία του χριστιανικού κόσμου. Σηματοδοτεί την πολεοδομική αλλαγή και τη μετάβαση της πόλης από ρωμαϊκή σε βυζαντινή. Το παλίμψηστο προαύλιό της και η γειτονική ομώνυμη πλατεία συγχωνεύουν όλα τα θρησκευτικά, πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα που σφράγισαν τη νεότερη ιστορία της. Το μνημείο εξακολουθεί να απορροφά τους κοινωνικούς κραδασμούς της σημερινής μεγαλόπολης. Πέρα από τις θρησκευτικές τελετές, ο περιβάλλον χώρος του πάλλεται από ζωή μέρα και νύχτα. Το περιτείχισμα της αυλής του έχει γίνει νυχτερινό στέκι της νεολαίας.